

UDK 821.163.42.09"19"
Izvorni znanstveni članak
Primljeno: 16. VI. 2006.

Krešimir NEMEC
Filozofski fakultet u Zagrebu

HRVATSKA INZULARNA PROZA

Sažetak

Autor nastoji prikazati doživljaj otoka kao univerzuma za sebe u stvaralaštvu nekolicine značajnih hrvatskih inzularnih prozaista 20. stoljeća. Riječ je o Ranku Marinkoviću, Petru Šegedinu, Slobodanu Novaku, Pavlu Pavličiću i Renatu Baretiću. Otok je za Marinkovića prostor kondenzirana života (stiješnjena pozornica života) u kojemu on otkriva neobičnu bujnost formâ, boja, zvukova, mirisa, pokreta, s galerijom karakterističnih otočkih tipova. Šegedin otok doživljava posve suprotno. To je ne samo zemljopisno ograničena i zatvorena sredina nego prava tamnica, opasan prostor duhovne restrikcije: straha, otuđenosti, tjeskobe, neslobode, ugroženosti. U prozi Slobodana Novaka otočna se topografija javlja u dvama posve oprečnim metonimijskim likovima: jednom kao čista idila, tj. kao mjesto sreće i blaženstva, a drugi put kao mjesto kajanja i ispaštanja kazne. Pavličiću i Baretiću otok je idealno mjesto (utopijsko) na kojemu mogu režirati najneobičnije i najčudnovatije događaje s još neobičnijim ljudskim sudbinama.

Ključne riječi: otok, pozornica, tamnica, idila, čistilište, izolacija, čudo, utopija.

Uvod

U hrvatskome dijelu Jadranskoga mora ima ukupno 718 otoka i 389 hridi. Stalno je naseljeno pedesetak otoka na kojima živi – po službenim podacima iz 1991. godine – 129.000 ljudi, najviše na Korčuli, Krku, Braču i Hvaru.

Ali, ne će ovo biti izlaganje iz područja hrvatskoga zemljopisa ili demografije nego samo mali statistički podsjetnik kao uvod u specifičnu problematiku otočne komponente u hrvatskoj književnosti, inzularnoga i mediteranskoga pejzaža i kulture, odnosno osobite *filologije mora*, kako bi rekao Claudio Magris, koja je obilježila dobar dio hrvatske poezije, pripovjedne proze, esejistike, dramske i putopisne produkcije od najstarijih razdoblja do danas.

U ovom tekstu ne ćemo se baviti tim najstarijim razdobljima jer bismo morali krenuti *ab ovo*, npr. od one verzije mita po kojoj se Odisej zaustavio i na ovim našim prostorima, na otoku Mljetu, jugozapadno od Elafitskih otoka. Ne ćemo se baviti ni hrvatskom renesansom, razdobljem kada upravo otoci postaju važnim poprištima i sastavnicama književne produkcije. U tom kontekstu treba se samo sjetiti hvarškoga književnog kruga s imenima kao što su Hanibal Lucić, Mikša Pelegri-nović, Petar Hektorović, Vinko Pribojević, Marin Gazarović, Martin Benetović ili Ivan Franjo Biundović. Otok tada, u razdoblju renesanse, postaje ne samo mjestom razvijena književnog života nego i mjestom radnje brojnih književnih djela. Tako npr. Petar Hektorović gradi poetiku svoga spjeva/ekloge *Ribanje i ribarsko prigovaranje* (Venecija, 1568.) na preciznoj otočnoj topografiji (u trokutu Hvar – Brač – Šolta) opisujući potanko krajolik, ljude, floru i faunu, razne dogodovštine prilikom ribolova. Lokalni hvarski kolorit dominira u Benetovićevoj komediji *Hvarkinja* (kraj 16. st.), pusti otočić Sv. Andrije pokraj Dubrovnika obilježio je Vetranovićevu poemu *Remeta*, dok je mljetski *couleur locale* naglašeno prisutan u baroknoj burlesknoj poemi *Suze Marunkove* (1725.) Ignjata Đurđevića. Primjere bismo mogli nizati u nedogled jer *iskustvo otočnosti* u raznim formama kontinuirano prati hrvatsku književnost.

Mi ćemo se, međutim, zadržati na nekoliko značajnih pripovjedača 20. stoljeća koji su atlas otoka i iskustvo otočnoga položaja, sudbine i života stvaralački razradili u osobitu poetiku. Riječ je o Ranku Marinkoviću, Petru Šegedinu, Slobodanu Novaku, Pavlu Pavličiću i Renatu Baretiću. U njihovu stvaralaštvu otok je predstavljen kao autarkični mikrokozmos, univerzum za sebe, u kome se – upravo zbog prostorne odvojenosti od kopnene cjeline i izolacije – egzistencijalni problemi i

ljudske drame javljaju u osobito izoštreu obliku, a često se dovode i do paroksizma, s uglavnom fatalnim posljedicama.

Posrijedi su tri stvarna hrvatska otoka – tri dalmatinska (Šegedinova Korčula, Marinkovićev Vis i Pavličičevo Lastovo) i jedan sjevernojadranski (Novakov Rab) – te jedan izmišljeni (Baretićev Trečić). Posrijedi su, međutim, i posve oprečna iskustva otočnoga života realizirana u različitim tipovima literarnoga diskursa. Krenimo redom, prvo s inzularnom prozom Ranka Marinkovića. Slika otočkoga života u Marinkovića redovito je prožeta elementima karnevalizacije, tj. kombinacijom ozbiljnoga i smiješnoga, tragičnoga i komičnoga, iz koje se rađaju groteskni efekti.

1. Otok kao pozornica svijeta

U Marinkovićevoj pripovjednoj optici otok je tek “nezatna točka svemira”, kapljica vode, ali kapljica u kojoj buja raznolik život s mnoštvom oblika, organizama i njihovih vrlo složenih međusobnih odnosa. Da bi se ta životna bujnost stvaralački fiksirala, bila je potrebna osobita narativna strategija. Marinković ju je sâm autopoetički eksplicirao u proznoj “poemi” *Sunčana je Dalmacija* (koja je kasnije redigirana izišla pod naslovom *Cvrčci i bubnjevi*, a konačno oblikovana u novelu *Samotni život tvoj*). Kad čovjek pogleda gore, vidi nebo, “lagano prozračno, daleko, visoko”. Ali, kaže Marinkovićev pripovjedač, dovoljno je samo uzeti teleskop i slika se radikalno mijenja:

Nebo u visini!

Ali ja ti ga mogu unakaziti teleskopom! Otkrit će ti taj protunebeski top strahovitih perturbacija, neočekivanih lomatanja, divljih šibanja prostora vatrenim repovima, tumaranja i sudara kugala, rušenja zvijezda, gmizanja maglenih spirala, unakrsnih očijukanja svemirskih reflektora, nemira svijetla...¹

Slično je i s otokom: izdaleka gledan, djeluje on kao prividno skladna i zaokružena cjelina. Ali tako djeluje samo dok se ne uzme jedan drugi instrument – ne više teleskop nego mikroskop. Cjelina se odjednom

¹ MARINKOVIĆ, Ranko: *Samotni život tvoj*, u: *Izabrana djela*, PSHK, knjiga 137, Zagreb, 1981., str. 43.

rastvara, relacije se uvećavaju, čudne strasti, male zavisti i netrpeljivosti dobivaju neočekivane, groteskne dimenzije, *mikro* postaje *makro* i obrnuto. Marinković se u svojoj finom ironijom začinjenoj naraciji, kako je već upozorio u svojim analizama Ivo Frangeš, rado služi durbinima, teleskopom, mikroskopom i teleobjektivom, tj. tehnikom povećavanja slike i usporavanja ritma zbivanja, istodobnim primicanjem i odmicanjem objekta, baš kao na filmu.² Na taj se način postižu osobiti umjetnički efekti.

Otok je za Ranka Marinkovića prostor kondenzirana života i potreban je samo mali mikroskop, zapravo oštro naratorovo oko, koje će primaknuti udaljene prizore i iza prividno ukočene, uspavane, gotovo idilične slike, otkriti neobičnu bujnost formâ, bojâ, zvukovâ, mirisâ, pokretâ.

Uobičajena Marinkovićeva scenografija otočnoga dekora: vruće ljeto, opojni miris kadulje, lavande i ružmarina, svirka vjetra, monotona pjesma cvrčaka na prastarim rogačima, kliktaji galebova, laki maestral, nehajni zapljusci mora među grebenima... Ali ta slikovita pastoralna ravnoteža i posebna otočna akustika u pravilu traje kratko i brzo se narušava. U noveli *Samotni život tvoj* dolazak biskupa u otočki gradić odjednom mijenja perspektivu i neznatna točka u svemiru pretvara se u pravi ljudski mravinjak:

Ljudi vrve kao mravi: trčkaraju uokolo, susreću se, pitaju, odgovaraju, žure se s torbama i vrećicama s hranom, najednom zastanu nasred ulice, zamisle se u svoje cipele pa naglo potrče i nestaju iza ugla.

Tamo se netko potukao. Kletve, psovke. Privezao magarca za smokvu, pa ju je magarac obrstio, i vlasnik smokve prebio magarca. Javio se vlastnim magarca i prebio vlasnika smokve, a ovaj njega nogom u koljeno, pa šepaju sva trojica, to jest i on i on i magarac i smiju im se sa strane, a netko cinički primjećuje: "to im ide tako svima po koljenu..."³

Dovoljan je, dakle, samo vješt pripovjedač i odjednom se "sanjiva kronika" pretvara u sliku uskomešana i kompleksna socijalna života s galerijom karakterističnih otočkih tipova: klerika, brijača, služavki, ribara, poluintelektualaca, prosjaka, žandara i, dakako, "oriđinala" i redikula. I

² FRANGEŠ, Ivo: "Ranko Marinković", u: *Suvremenost baštine*, Zagreb, 1992., str. 338-339.

³ MARINKOVIĆ, R.: *Samotni život tvoj*, nav. dj., str. 46-47.

eto dovoljno materijala za neobične anegdote i priče u novelama *Poniženje Sokrata*, *Ni braća ni rođaci*, *Karneval*, *Oko božje*, *Balkon*, *Suknja*, *Koštane zvijezde* itd. I ne samo u novelama: i Marinkovićeve drame *Albatros* i *Glorija* tematski su vezane za otočku sredinu, a otok će obilježiti i roman *Never more*.

Za ocrtavanje otočkoga mikrokozmosa Marinković odabire karakteristična mjesta zbivanja: brijačnice, uske uličice, trgove, župni dvor, terase, ljetne kuhinje. Tu su i paradigmatički likovi otočana: Jubo Nazrević iz *Poniženja Sokrata*, Tomi Sabundalović (*Cvrčci i bubnjevi*, *Ni braća ni rođaci*), žandar Ilija, don Florio, Orne, fratar Bonaventura, Toninka, Keka. Svi su na svoj način neobični, malo "pomaknuti" od zamišljene normale, ocrtani u ironijskom modusu. Slika otočkoga života u Marinkovića redovito je prožeta elementima karnevalizacije, tj. kombinacijom ozbiljnoga i smiješnoga, tragičnoga i komičnoga, iz koje se rađaju groteskni efekti. Tu sliku prate i verbalni kalamburi, aluzije, igre riječima, uglavnom posredovane lokalnim idiomom. Riječ je, da se poslužimo Bahtinovim terminom, o *grotesknom realizmu* koji u svakodnevnom životu pronalazi dovoljno elemenata za afirmaciju "veselog relativizma". Smijeh, naime, snižava i materijalizira otkrivajući u visokom nisko, u duhovnom materijalno, u svečanom svakidašnje, u nadi razočaranje.⁴ Sjetimo se samo sukoba rivalskih karnevalskih povorkâ u noveli *Karneval*:

U metežu nije se više razabiralo tko po kome lupa, samo se može reći da su dobro učinili oni što su se maskirali kao grbavci: njihova su leđa mudro uživala u sigurnosti. Gusto su padali na sve strane udarci i pljuske, te se iz opće vike moglo čuti kako je netko sad tu, sad tamo jeknuo muklo i bolno, nesretno pogođen u slabo i nezaštićeno mjesto, a zatim uz odrešitu psovku uzvratio udarac svesrdno, kao brat bratu.

Letjeli su po zraku cilindri i lonci, kape i vlasulje i staromodni ženski šeširi i devetstote sa šarenim perjem, frcali nosovi, lepršale stare krpe, a po zemlji se vukla zamršena i beskrajna crijeva od nekih konopa i pasica u koje su se zapletale noge, pa se padalo u snopovima i nastavljalo borbu na zemlji jednako žestoko, do istrebljenja.⁵

4 Usp. MIKIĆ, Radivoje: *Postupak karnevalizacije. Uvod u poetiku Ranka Marinkovića*, Beograd, 1988., str. 160.

5 MARINKOVIĆ, R.: *Karneval*, PSHK, knj. 137, Zagreb, 1981., str. 96.

Zbog svega opisanoga Marinkovićevu bismo sliku otoka najbolje mogli opisati starom kazališnom metaforom, tj. toposom *theatrum mundi*, koji golemost našega socijalnog života preslikava na kazalište.⁶ Tako je i otok stiješnjena pozornica svijeta, čovjek glumac u tragikomičnom komadu koji se zove otočki život, dok se pisac nalazi u ulozi redatelja i aranžera koji vješto upravlja likovima, njihovim pokretima i mislima, koji obnavlja viđeno, prati događaje ironičnim komentarima i intervenira tamo gdje je to potrebno. Taj bogoliki pisac – čudotvorac “uskrsava iz mrtvila lutke i figure velike marionetske predstave života kao *tragične Lazare* ili *komične Gašpare* i ponovno ih baca u vrtlog svijeta *permanentnog karnevala*”⁷. Inverzija života i glume, zbilje i iluzije, neusklađenost između stvarnosti u kojoj junaci žive i višoj stvarnosti kojoj teže – to je omiljena Marinkovićeva tema, tema koja našega pisca dovodi u vezu s Pirandellovim humorizmom.⁸

Živjeti na otoku znači stalno osjećati odvojenost od glavnine i razmišljati o odlasku. Jedina veza između otoka i kopna, tj. ostatka svijeta, jest, dakako, brod: s njime dolazi hrana, roba, pošta, ljudi, novine, vijesti. Zato otočani, kako piše Predrag Matvejević u svome *Mediterranskom brevijaru*, “imaju više vremena za čekanje nego drugi” i zato je “čekanje obilježje njihova vremena”⁹. Oni upiru pogled u daljinu i brod dočekuju s posebnom pažnjom. Brodom se može i pobjeći s otoka, ali brodom se, još češće, nakon neuspjeha na kopnu, čovjek vraća na otok. Zato je taj povratak redovito neveseo.

Upravo je povratak na otok jedan od provodnih motiva Marinkovićeve umjetnosti. Sjetimo se samo tužnoga povratka Jube Nazrevića iz Splita na Vis u *Poniženju Sokrata* i scene kada su “za njim digli most i dali posljednji signal”. Simbolični povratak na otok tema je i posljednjega Marinkovićeva djela – romana-fuge *Never more* (1993.) – u kome protagonist Bartol Svilić, literarni dvojnik Melkiora Tresića iz kultnoga

6 Usp. SCHWANITZ, Dietrich: *Teorija sistema i književnost*, preveo. S. Muhamedagić, Zagreb, 2000., str. 105.

7 Usp. VAUPOTIĆ, Miroslav: “Triptih o Ranku Marinkoviću”, u: *Tragom tradicije*, Zagreb, 2002., str. 207.

8 Usp. ČALE, Morana: “Pirandello u Marinkovićevoj esejističkoj i pripovjednoj prozi”, u: *Volja za riječ. Eseji o djelu Ranka Marinkovića*, Zagreb, 2001., str. 121-153.

9 MATVEJEVIĆ, Predrag: *Mediterranski brevijar*, Zagreb, 1991., str. 21.

romana *Kiklop*, bježi iz Zagreba na rodni otok kako bi izbjegao mobilizaciju. Mobilizaciju je, doduše, izbjegao, ali se na kraju romana utopio u moru slušajući posljednji galeb koji mu ponavlja slavni poeovski refren: “Never more”.

Još jedan tužan povratak na otok opisan je u prvoj Marinkovićevoj drami *Albatros* (1939.). Glavni lik Ciprijan Tamburlinac vraća se slomljen na rodni otok nakon osobnoga poraza koji je doživio u gradu na kopnu. Svoje osjećaje pri povratku Tamburlinac u “putničkom salonu nekog parobrodića”, u monologu prvoga čina opisuje ovako:

Sedam godina nije me već bilo ovamo. I nikada, ni trunka nostalgije za svih sedam godina, a sada na povratku apatija! Ja ne volim to naše mjesto! (...) To je neki panični strah od siromaštva i nečistoće. Strah od ambijenta, od dijalekta, od prostih riječi i cinizma...¹⁰

2. Otok kao tamnica

Tema mističnoga straha i pučkoga praznovjerja u klaustrofobičnom otočnom ambijentu uvodi nas već u novi svijet inzularne proze Petra Šegedina i njegova rodnog Žrnova na Korčuli. Otok je za Šegedina mjesto posve suprotno od Marinkovićeve ljudskog mravinjaka i crnohumorne, ekscitirane, karnevaleskne slike svijeta u malom. Umjesto smijeha, kod Šegedina prevladava strah i grčevita napetost, dok Marinkovićevo obilježje, slika, oblika i pokreta zamjenjuje čista askeza fotografskog negativa: goli kamen, vjetrovi, pusti krajolik, strogi inzularni geometrizam.

No, otok za Šegedina nije samo zemljopisno ograničena i zatvorena sredina, nego prava tamnica, opasan prostor duhovne restrikcije: straha, otuđenosti, tjeskobe, neslobode, ugroženosti. U okruženju kamena, bijede i gotovo biblijske golotinje, pojedinac je na otoku stavljen u žrvanj koji nemilosrdno melje njegovu životnu energiju. U romanu *Djeca božja* (1946.) selo Žrnovo predstavljeno je kao sablasno mjesto, mrtvo i ukleto “jer svaki šum, svaki znak života odnese vjetar”:

¹⁰ MARINKOVIĆ, R.: *Albatros*, u: *Glorija i druge drame*, Sabrana djela Ranka Marinkovića, Ljubljana, 1988., str. 25.

U Žrnovu smo i proljeće je. A kada u ovu kotlinu nasrnu proljetne jugovine postaje sve prilično tijesno i tjeskobno.¹¹

Taj vjetar nosi sve ove glasove na sjever, izobličih ih, rastrga, pa kao ukleti odjeci lutaju kroz šume, pećine, te osamljenu putniku izgledaju kao zapomaganje, a noću odjekuju tako jezovito da ukućani pojedinih dvorišta ustaju, bude jedni druge, glasno mole i zazivaju boga i svece u pomoć.¹²

Sa Šegedinom otočko je iskustvo uronjeno u egzistencijalistički pripovjedni kompleks i specifičnu retoriku egzistencijalističke filozofije. Otok je egzistencijalna metafora. Likovi su opsjednuti unutarnjom prazninom, moralnim dvojabama, grižnjom savjesti, problemima samo-realizacije i izbora, a otočka sredina sa svojim "zatvorenim življenjem" pokazuje se branom slobodnom razvoju osobe. Tako u romanu *Djeca božja*, koji je svojedobno odigrao bitnu ulogu u otporu utilitarnom so-realističkom modelu pisanja, hipersenzibilnoga dječaka Petra Stakana muče osjećaji straha i krivnje: njegovi su tek probuđeni nagoni i nevinna dječaka znatiželja u koliziji s vrijednostima i zabranama što ih zagovara Crkva i koje skrušeno prihvaća zaostala sredina obilježena pučkom tradicijom, strogim patrijarhalnim moralom i lažnom bigotnošću. Odatle opterećenost, bolesna uznemirenost, depresija i, naposljetku, izobličena psiha. U ugroženom dječaku pojavljuje se težnja prema mistici i mučeništvu, a uzore nalazi među kršćanskim mučenicima i svecima. Mučen krivnjom, "grijesima" i željom za otkupljenjem, dječak bježi od kuće, a na kraju romana razapinje se poput Isusa.

Pakao je ovdje stvarnost u ljudima. Svi Šegedinovi likovi imaju svoga osobnog demona, svi grozničavo tragaju za nekim postojanim smislom, puninom života, "svetim dodiranjem". Svi jednako teže i duhovnom iskupljenju i tračku metafizičke nade. Zato je ta proza napregnuta, ozbiljna, sumorna, a u čitatelja proizvodi osjećaj nelagode i mučne tjeskobe. Osim romana *Djeca božja*, takve su i novele *Sveti vrag* ili *Mrtvo more*.

Čak i kad se jave čiste i prozračne otočke slike, kad sve gori od sunca, kao npr. u noveli *Dan*, i one su popraćene kobnim slutnjama, a more se oglašava "neprijateljski muklim grgotom". Strah je u Šegedinovim otoč-

11 ŠEGEDIN, Petar: *Djeca božja*, PSHK, knjiga 128/1, Zagreb, 1977., str. 45-46.

12 *Isto*, str. 47.

kim prozama provodni motiv, dok je inzularnost “osnovni element njegove poetike”.¹³

Dakle, može se reći da je za Šegedina čovjek i sâm svojevrsni otok: izdvojen, izoliran, mučaljiv, tjeskobno sam, izgubljen, nesposoban za komunikaciju s drugim ljudima, “posve zatvoren u ljušturi svojoj”, s osjećajem “davljenja i utapljanja u sebi samome”. Za učitelja u *Djeci božjoj* kaže se da je živio u selu samo djelomično, da su “njegove misli i želje bile uperene prema velikom svijetu gradova”¹⁴, ali njegova želja da prokrči otočki “prokleti horizont makar i krvave glave” ostala je samo “bolesna iluzija”. Šegedin intenzivira samoću svojih otočkih likova i naglašava njihovu prisilnu stopljenost sa sumornim otočkim krajolikom kojim dominira golo kamenje. U kratkom predgovoru svoje knjige *Na putu* Šegedin je zapisao: “Svaki je od nas relativno zasebna točka gledišta, svojevrsna kristalizacijska osovina, naročito ogledalo što se kreće svijetom”. A u *Crnom smiješku* rezignirano zaključuje: “...kamo god pogledaš, otvaraš tragediju”.

Ovaj pisac kao da nas vraća latinskim, odnosno romanskim korijenima i etimologiji. Glagol *izolirati*, odnosno imenica *izolacija* dolaze od latinske riječi *insula*: otoci su, naime, bili simboli odijeljenosti i samoće.

Nakon Šegedina prelazimo na prozu Slobodana Novaka u kojoj se otočna topografija javlja u dvama posve oprečnim metonimijskim likovima: jednom kao čista idila, tj. kao mjesto sreće i blaženstva (u prozi *Izgubljeni zavičaj*), a drugi put kao mjesto kajanja i ispaštanja kazne (u romanu *Mirisi, zlato i tamjan*).

3. Otok kao idila

U medicini je opisana bolest koja se zove *islomania* ili *insulomania* (otokomanija) kao rijetka i nepoznata tegoba duha. Od nje “boluju” ljudi koji obožavaju otoke, drže ih neodoljivima i smatraju da je mali svijet okružen morem opojan, jedinstven, najbolji od svijeta. Tu tipič-

13 Usp. FRANGEŠ, Ivo: *Vrijeme kao nadahnuće. Romeo i Julija* i druge proze iz zbirke *Pričanja Petra Šegedina*. U knjizi: FRANGEŠ – ŽMEGAČ: *Hrvatska novela, Interpretacije*, Zagreb, 1998., str. 358.

14 ŠEGEDIN, P.: *Djeca božja*, nav. dj., str. 230.

no mediteransku opijenost otocima opisao je i Lawrence Durrell u *Razmišljanjima o jednoj morskoj Veneri*.¹⁵

Pravi spomenik insulomaniji, otoku koji nisu zahvatile povijesno-društvene mijene, himnu otočnoj arkadiji i djevičanskoj ljepoti koju ne remeti ništa izvana, ostavio je u hrvatskoj književnosti Slobodan Novak u kratkom romanu *Izgubljeni zavičaj* ("Republika", 1954.). To je pasatistička proza o djetinjstvu, sazrijevanju, ali i zauvijek izgubljenoj mladosti. Umorni ratnik, partizan, vraća se nakon rata svojim izvorima – suncu, moru i svjetlu, "spasonosnim krajolicima i mitovima najranije, izvanpovijesne i još nepolitizirane mladosti"¹⁶.

U četiri pastoralne "genre-sličice", od kojih je svaka posvećena jednom godišnjem dobu, evocirani su karakteristični prozori iz otočkoga ribarskog života: izlet u barci, lov na tune, šišanje ovaca, jesenska berba grožđa, pečenje rakije zimi. Ti su se blistavi izdvojeni prizori, kao svojevrсни treperavi lirski dojmovi i žive slike snažna emocionalnog i simboličnog naboja, usjekli u pamćenje zrela čovjeka, a on ih, s vremenskim odmakom od dvadesetak godina, obnavlja proustovskom tehnikom: prizivajući slike, boje, mirise, ugođaje i vraćajući događajima iz prošlosti njihov prvobitni oblik. Želja mu je da od tih "šarenih dronjaka" sastavi "barem jedan jedini dan dvoje mladosti" i tako oživi neponovljivu "bajku djetinjstva". Evokacija, nostalgично oživljavanje sjećanja, potaknuto je opsesijom vremena koje nezaustavljivo teče i bespovratno izmiče poput pijeska u klepsidri. Zato se u djelu miješaju impresionistički lirski zapisi i idilične slike sa zrelim, pomalo melankoličnim refleksijama.

"Divan je otok!" – kliče u jednom momentu Novakov pripovjedač, ali i dodaje: oni koji žive na njemu to ne znaju. Osnovni ugođaj – ladanjsku opuštenost i životnu radost – ne pomućuju ni povremeni disonantni tonovi.

Nešto od te iznimne otočke atmosfere uspio je prenijeti režiser Ante Babaja u vrlo uspješnu film snimljenom prema Novakovu scenariju.

No, stvarni rezultat traganja za idiličnom prošlošću u konačnici je upravo suprotan nakanama: pokazuje se da je učinak vremena razoran i

15 Usp. o tome MATVEJEVIĆ, P.: *nav. dj.*, str. 151-152.

16 FRANGEŠ, Ivo: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb – Ljubljana, 1987., str. 404.

da je Novakov junak uzalud tražio zaklon u uspomenama. On je zauvijek izgubio zavičaj, a ne zna je li mu on više uopće i potreban. U završnoj sceni on se otiskuje brodom i odlazi zauvijek s otoka.

No, jedan drugi Novakov junak – Mali iz romana *Mirisi, zlato i tamjan* – ostaje zauvijek na otoku kako bi tamo, u miru i tišini, okajao grijehe mladosti, postigao katarzu i pomirenje sa samim sobom.

4. Otok kao čistilište

Otoci su oduvijek bili i mjesta izгона i zatočenja. Nije li već Ikar u antičkom mitu pokušao pobjeći iz labirinta-tamnice na Kreti koju je sagradio njegov otac Dedal? U starome Rimu postojala je “otočna kazna” (*poena insularis*): politički su se protivnici i prijestupnici izgonili na otoke. Zanimljivo je da su najljuće neprijatelje stari Rimljani slali baš na najljepši hrvatski otok Mljet: dakako, ne zato da bi tamo uživali, nego zato da bi stradali od otrovnih zmija kojih je Mljet tada bio pun.¹⁷

Poznato je da je i Seneka čak osam godina proveo u izgnanstvu na Korzici. Možemo spomenuti i novija vremena, recimo Napoleonova zatočenja na Elbu i Svetu Helenu. Kad govorimo o hrvatskim prostorima, dobro je prisjetiti se Gologa otoka u Kvarnerskom arhipelagu na koji su se na prisilni rad slali Titovi protivnici, staljinisti i općenito neprijatelji socijalizma. Nisu se slučajno tamnice gradile baš na otocima. I Franz Kafka na nepoznati je otok smjestio radnju svoje mračne proze *Kažnjenička kolonija*, dok je naš Ivan Dragojević u nepravedno zaboravljenom romanu *R2* (1973.) opisao partizanske zločine i odmazde na otočiću Daksi pokraj Dubrovnika 1944. godine.

No, na otoke su se često ljudi i posve dobrovoljno povlačili da bi tamo okajavali grijehe, da bi se prepustili samoći, askezi, meditaciji, samoanalizi, molitvi, šutnji. Zato su i mnogi crkveni redovi osnivali svoje samostane na otocima. Sjetimo se samo u hrvatskim okvirima pustinje Blaca na Braču i svećenika koji su se prepustili mirnom samačkom životu i potpunoj izolaciji. Mnogi su pojedinci prakticirali dobrovoljni izgon na otok kao vid duhovnoga pročišćavanja. Veliki hrvatski pjesnik, Dubrov-

¹⁷ Usp. MATVEJEVIĆ, P.: *nav. dj.*, str. 149-151.

čanin Ivan Gundulić povukao se svojedobno na već spomenuti mali elafitski otok Daksu da bi tamo u miru, bez vanjskih utjecaja, kontemplirao i okajavao grijehe mladosti. Tamo je skovao i poznate stihove svoje religiozne poeme *Suza sina razmetnoga* (1622.-23.).

Takvo iskustvo dragovoljnoga povlačenja na otok najbolje je u suvremenoj hrvatskoj književnosti opisao Slobodan Novak.

U Novakovu moralističkom romanu *Mirisi, zlato i tamjan* (1968.) otok je mjesto zaklona, dragovoljnoga zatočenja, ali i mjesto sabranosti, smirenja, kajanja i ispaštanja kazne. Mali, umirovljeni intelektualac, živi povučeno sa ženom Dragom u ruševnoj patricijskoj kući na kvarnerskom otoku (Rabu) gdje zajedno već deset godina njeguju prastaru i senilnu Madonu, nekadašnju vlasnicu polovice otoka. Mali je razočarani intelektualac, komunist kojemu su društvena praksa i sveopća hipokriزيا slomili ideale i vjeru u “bolje sutra”, a boravak na otoku odabrao je kao dobrovoljnu izolaciju, odnosno kao slobodnu prisilu. S nepokretnom Madonom povezan je kompliciranim odnosom koji se može nazvati čudnom, upravo grotesknom mješavinom altruizma i mazohizma. Invalid prošlosti njeguje invalida budućnosti.

Naslovna biblijska referenca upućuje na to da se roman temelji na dvoplanskom zbivanju, tj. na stalnom miješanju sakralnoga i profanoga, doslovnoga i alegorijskoga. Gotovo svaka situacija koja se zbiva na realnom planu dobiva i simbolički odjek. I pojedini se likovi javljaju kao reprezentanti određenih simboličkih funkcija. Mali je rezignirani humanist i moralist koji ispašta grijehe i zablude prošlosti i na simboličan, gotovo ritualan način pročišćuje se od ideološke zatucanosti, bezbožništva i lijevoga dogmatizma. U glavnom liku zbito je iskustvo cijele jedne generacije koja je prihvatila utopijski projekt, pokušala srušiti tradiciju, Crkvu i Povijest, a zatim je, u stvorenom socijalističkom društvu, doživjela bolno otrježnjenje i razočaranje. Zato je za Malog život na otoku, u atmosferi truleži, smrada i umiranja, istodobno i iskupljenje: dvoreći Madonu, on prinosi svoju neobičnu žrtvu i u tom činu nalazi smisao zatočeništva na otoku, a time i smisao vlastite egzistencije. Jer, Madona je simbol staroga društva i njegovih vrijednosti koje su preko noći bezdušno srušene. Ona je antropomorfizirana prošlost, “ostatak povijesti”

i onaj omraženi “klasni neprijatelj” protiv koga su se borili komunisti, kojemu su konfiscirali svu imovinu i pokušali ga zbrisati s društvene pozornice. Madona je simbol tradicije, glas vitalne prošlosti.

No, pravi je junak djela zapravo ideologija koja zarobljuje pojedinca, vlada njime i određuje njegovu egzistenciju. Ovdje je pojedinačna egzistencija otok utopljen u velikom moru koje se zove ideologija. U romanu je riječ o sukobu dviju ideologija: ideologije Katoličke crkve i komunizma/marksizma. Tako je i glavni lik dualist, autentičan vjernik dviju vjera, utjelovljenje kontradikcije i paradoksa. U njegovu je djetinjstvu religija igrala značajnu ulogu, a i na njegovu sadašnjost djeluje nekom dubinskom opterećenošću. Potom ju je zamijenio komunizam, odnosno ateizam, ali ispovjedni je subjekt ostao prema oba sustava u ambivalentnom odnosu. Na kraju doživljava potpuni rasap, što je i uzrok izgubljenosti, grižnje savjesti, pa i shizofrenih situacija. Svoju je paradoksalnu situaciju, svoj fundamentalni rascjep, najbolje izrazio željom da mu se, kad umre, na grob postavi “crvenu petokraku zvijezdu razapetu na crni križ”.

Kršćanska simbolika ispunjava Novakovo djelo i nadograđuje ga nizom značenja. Ostanemo li na terenu kršćanskih simbola, mogli bismo reći da Mali živi u znaku čistilišne kazne, a otok je idealno mjesto za samopročišćenje. Život u purgatoriju simbolično je čišćenje od ideoloških mistifikacija i starih zabluda kako bi se došlo do katarze, smirenja emocija i pomirenja suprotnosti. Nade u bolju budućnosti nema, ideali su slomljeni, sve su vrijednosti promijenile predznak, sponse s vanjskim svijetom popucale su, obnova je nemoguća, očaj je potpun – ostala je još samo nemilosrdna, razorna ironija kao crna energija inteligencije i jedini način preživljavanja na otočkome mikrokozmosu. Granična egzistencijalna situacija glavnoga lika obilježena je tjeskobom, sartreovskom metaforom gađenja, beznadnim godotovskim čekanjem. Otok je, dakle, svojevrsan duhovni azil i nije ni čudo što Novakov antijunak u jednom trenutku uzvikne: “Tko više od mene voli Otok!”

Otočna topografija obilježila je i Novakov prozni triptih *Izvanbrodski dnevnik* (1977.). U njemu su opisana tri nesvakidašnja putovanja na relaciji Otok – Kopno – Otok, dok glavni lik situacije s puta iskorišćuje kao povod za lucidne opservacije, blistave asocijativne igre i cinično preis-

pitivanje svih vrijednosti. More je – kako kaže Novakov Putnik – kad se gleda s otoka uvijek jednosmjerno, a kad se čovjek na otok vraća, to je uvijek zbog nekoga neuspjeha i razočaranja. Zanimljivo je napomenuti da se Novakov putnik ne vraća na otok trajno, nego dobiva samo trodnevni dopust iz svoga doživotnog utočišta – ludnice – i to samo zato da bi došao na pogreb jednoga člana svoje obitelji.

I u najnovijem Novakovu romanu *Pristajanje* (2005.) poprište je radnje (i pripovjedačevo simbolično utočište) otok Rab – prostor nemira, tjeskobe i “letargije samoće”. U *Pristajanju* otok je kavez i ropstvo. Na njemu je i “duša zasušnjena”, kako kaže pripovjedač već na samom početku romana. To je i mjesto rezignacije i odustajanja. Vidjeli smo da je u *Mirisima* glavni junak bila ideologija koja zarobljuje pojedinca i u potpunosti vlada njime. U *Pristajanju* svjedoci smo kraja ideologije ili, da parafraziramo J.-F. Lyotarda, kraja velike (meta)priče koja se zvala socijalizam. U romanu se analiziraju posljedice koje je ona ostavila u izdvojenim pojedincima.

Od različitih semantičkih implikacija glagolske imenice “pristajanje” – koje navodi i pisac u paratekstualnoj napomeni već na prvoj stranici kao svojevrsnom putokazu za čitanje – duhu i atmosferi njegova romana najviše odgovara ona s pesimističkim prizvukom: pristajanje je ovdje u prvom redu “rezignirano prihvaćanje čega bez stava i otpora”. Pripovjedač je sveden na ulogu promatrača, lucidnoga voajera, rezignirano pomiren sa stvarima oko sebe. Jedan se svijet urušava, a pripovjedač (stari Mali) suviše je star da bilo u čemu aktivno sudjeluje i da bilo što promijeni, a najmanje “tijek povijesti”. Akcija je namijenjena mladima: pripovjedačevu sinu, predstavniku generacije koja na društvenu pozornicu stupa s manje predrasuda i manje opterećena prošlošću.

Mali iz romana *Mirisi, zlato i tamjan* bio je dualist koji je doživio razočaranje u obje vjere. Mali u *Pristajanju* ne vjeruje više ni u što. Kada s voditeljem uprave groblja odlučuje o mogućem grobnom mjestu za sebe, odustat će od zahtjeva:

- A gdje ćete onda?
- Zasad nigdje. Možda i zauvijek nigdje.¹⁸

¹⁸ NOVAK, Slobodan: *Pristajanje*, Zagreb, 2005., str. 117.

Roman, koji povremeno prelazi u intimni monolog, protječe u atmosferi rezignacije i gorčine, a završava u znaku jedne druge semantičke odrednice glagolske imenice koja se nalazi u naslovu romana: *pristajanjem* desantnoga broda JNA u (rapsku) luku. Zlo na otok uvijek dolazi s kopna, pa tako i dolazak okupatorskoga broda označava kraj jednoga poretka. Sve su vrijednosti promijenile predznak, sve se profaniralo, a ni s domovinom i domoljubljem u novim okolnostima više nije lako, pa će Novakov ironični pripovjedač u jednom trenutku napisati i sljedeće:

Nije lako ljubiti ni ovu predivnu usidjelicu svoju hrvatsku domovinu; toliki bludnici i kurviši o njoj govore intimno, toliki je zločinci hoće milovati i braniti, sebičnjaci i pohlepnici je svojataju, licemjeri joj prisežu, bezdušnici opjevavaju, džepari i pljačkaši hvale njezina bogatstva...¹⁹

“Kako uopće iz ove kože?!” – pita se u jednom trenutku Mali. I jasno mu je da ostaje samo čekanje, meditiranje i okapanje vlastita vrta – stvarnoga i simboličnoga. Ostaje mu, dakako, i ironija. Ironija je oružje slabih jer svi se važni događaji službene povijesti i tako kreiraju u nekom generalštabu ili u političkim centrima moći. No, ironija je za intelektualca još jedini modus preživljavanja. Ona je, dakle, *intelektualni otpor*, ona je – kako kaže V. Jankélévitch – gipkost duha, najveća moguća svijest. Ona nas čuva od skučenosti, iskrivljavanja, netrpeljivosti.²⁰ Zato Mali odabire samozatajnost, dobrovoljno izgnanstvo, *otok kao sudbinu*. Uostalom, reći će on sarkastično, ni desant armije na otok ne znači novu okupaciju jer “okupirani smo oduvijek”.

Radnja romana, koji je inspiriran stvarnim događajem, traje sve u svemu nekoliko mjeseci, a zbiva se na samom početku turbulentnih devedesetih godina prošloga stoljeća. To je vrijeme kad su se odvijali dugi partijski kongresi, pa i Mali osluškuje “jednim uhom” vijesti koje su tvorile “povijest u nastajanju”: slovenska i hrvatska partijska delegacija napuštaju XIV. izvanredni kongres; jedna zemlja i jedan politički sustav

19 *Isto*, str. 130-131.

20 Usp. JANKÉLÉVITCH, Vladimir: *Ironija*, preveo Branko Jelić, Sremski Karlovci, 1989., str. 35.

idu svome kraju. U zraku se već osjeća miris baruta, a s njime su u ove prostore stigle velike, presudne promjene.

Pripovjedač je sada osamdesetogodišnjak, duge i monotone otočke dane provodi u razgovorima s mještanima, najviše s umirovljenim pukovnikom JNA kojega naziva *Generalom*, ponekad zlobno i *Generalissimusom*. Ti razgovori, koji povremeno prerastaju u prave dijaloške dvo-boje, otkrivaju ponore u ideološkim koncepcijama i svjetonazorima, ali što se više približavamo kraju romana, čangrizavi starci sve više postaju tolerantni sugovornici koji gotovo ne mogu jedan bez drugoga, pa na kraju postaju na neki način i bliski supatnici u letargiji samoće na otoku, toj “plutajućoj ukletoj ljusci”.

5. Otok kao poprište čuda

Pavao Pavličić, sklon fantastičnim rješenjima u prozi, smješta mjesto radnje svoga romana *Koraljna vrata* (1990.) na udaljeni dalmatinski otok Lastovo. Mirno mjesto postat će stjecajem okolnosti poprištem čudnovatih događaja koji će uzrokovati poremećaj prirodne ravnoteže i ugroziti dotadašnji etički poredak u svijetu.

Na Lastovu jednooki filolog Krsto Brodnjak, središnji lik romana, pronalazi krajem osamdesetih godina prošloga stoljeća tekst/autograf slavnoga Gundulićeva spjeva *Osman*, ali cjelovit – dakle i s onim izgubljenim 14. i 15. pjevanjem oko čijega je izostanka hrvatska književna historiografija razvila brojne teorije. Tim fundamentalnim otkrićem Brodnjak dolazi u poziciju da ispuni veliku filološku “rupu” i temeljito izmijeni, ili reinterpreтира, uvriježenu sliku hrvatske književnosti, kulture i identiteta.

No, zbivanja oko rukopisa čine samo prvu razinu Pavličićeve priče. Na drugoj dolazi do programiranoga miješanja ontoloških sfera, postupka tako karakterističnoga za postmodernističku fikciju.²¹ Ubrzo se pokazuje da rukopis na neobičan način direktno utječe na našu sadašnjicu. Brodnjak otkriva da usitnjeni prah s Gundulićeva rukopisa, za

21 Usp. o tome McHALE, Brian: *Postmodernist Fiction*, London – New York, 1996., str. 26-40.

koji se kaže da je zalutao ne samo iz drugoga vremena nego i iz “druge zbilje”²², ima upravo čudotvorna svojstva jer liječi gotovo sve bolesti. Lastovom, otokom koji je i sâm postao “jedno čudo” i na kome je “sve kao začarano”²³, počinje se zahvaljujući *Osmanu* širiti “zaraza zdravlja” s neobičnim popratnim pojavama: starci i neizlječivi bolesnici u dodiru s prahom čudesno ozdravljaju, dok djeca oboljevaju. Štoviše, izliječeni otočani uspostavljaju pravi teror zdravlja segregirajući invalide i narušavajući prirodni poredak stvari u zbilji. Brodnjak se nalazi pred problemom moralnih implikacija svoga otkrića.

Dosljedno građen na principu realizirane metafore²⁴, roman o filologiji, snazi fikcije i “osmanskome pitanju” (zbog čega djelo čak i strukturno i simbolički oponaša Gundulićev spjev) postaje tako poprištem borbe dobra i zla, a fabula naglo skreće u područje etičke problematike. Zato se Pavličićev roman s pravom može nazvati *moralitetom*: na utopijsku ponudu sveopćega zdravlja pisac “odgovara tezom o nužnoj prisutnosti bolesti, kako bi život bio cjelovit i moguć u svojoj vječnoj težnji za savršenstvom”²⁵. Dijalog povijesti, tradicije, literarne fikcije i empirijske zbilje završava očekivano: glavni lik spaljuje pronađeni rukopis koji se počeo tako grubo “miješati” u suvremenost držeći da je “bolje biti i bolestan vlastitom krivicom, nego zdrav bez svoje zasluge”. Cjeloviti (“savršeni”) *Osman*, koji se neočekivano pretvorio u “izvor pitanja, tjeskobe i grižnje savjesti”, vraćen je kamo i pripada – u svijet prošlosti/tradicije – e da bi se u svijetu sadašnjosti mogla ponovno uspostaviti prirodna ravnoteža: razlikovanje između bolesti i zdravlja, dobra i zla.

6. Otok kao utopija

Otoci nisu samo mjesta bijega, povlačenja i zatočenja. Zbog svoga položaja, izdvojenosti i prostorne ograničenosti bili su oni zamišljeni (i sanjani) i kao mjesta ozbiljenja idealnih zajednica, društava bez ratova,

22 PAVLIČIĆ, Pavao: *Koraljna vrata*, Zagreb, 1990., str. 17.

23 *Isto*, str. 53.

24 Usp. ORAIĆ TOLIĆ, Dubravka: *Paradigme 20. stoljeća. Avangarda i postmodernizam*, Zagreb, 1996., str. 126-127.

25 Usp. PALJETAK, Luko: *Strašna, koraljima obrubljena rupa*, u: *Dubrovnik*, IV/1993, br. 3, str. 217.

razdora i napetosti, budući da će se temeljiti na socijalnoj pravdi, jednakosti i toleranciji. Po uzoru na Platona Thomas More (Morus) u svojem je slavnom djelu *De optimo statu reipublicae deque nova insula Utopia* (1515.-1516.) upravo na otoku *Utopiji* izgradio idealno društvo. Moreova *Utopija* znatno će utjecati ne samo na filozofiju nego i na književnost. Primjera ima puno (D. Defoe, *Robinson Crusoe* i brojne “robinsonade”; J. G. Schnabel, *Otok Felsenburg*), a od novijih djela nameće se asocijacija na *Otok (Island, 1962.)*, posljednji roman Aldousa Huxleya. Budistički otok Pala, smješten negdje u indonezijskom arhipelagu, mjesto je na kome funkcionira idealno društvo, varijanta utopijske komune u čiju su strukturu čvrsto usađeni principi humanosti i racionalnosti. Pala je mogući odgovor na pogubnu društvenu praksu Zapada koja je dovela do prenapučenosti, militarizma, zagađenja okoliša i hiperprodukcije.

Inačicu otočke utopije, a time i novu semantičku kvalitetu inzularne proze, dobila je u novije vrijeme i hrvatska književnost.

Imaginarni jadranski otok Trećić, njegovi neobični stanovnici i njihove još neobičnije sudbine u središtu su romana *Osmi povjerenik* (2003.) Renata Baretića. Na Trećiću – a on se na jadranskoj topografiji nalazi, dakako, iza (realnoga) Prvića i (nepostojećega) Drugića – živi izdvojena, gotovo autistična zajednica hrvatskih povratnika iz Australije. Trećićanski “urođenici” odreda su starci koji su se vratili u rodno mjesto da mirno, u starom zavičaju dočekaju smrt. Oni imaju svoje običaje, nepisane zakone i neporemetive dnevne rituale. Komuniciraju svojim posebnim jezikom, osebujnim trećićanskim idiomom koji predstavlja čudnovati *mix* čakavštine, talijanskoga i iskvarenoga australskog engleskog. Osnovne životne potrebe otočani namiruju australskim mirovinama (stečenima krvavim radom u rudnicima) i uz pomoć talijanskih švercera i mafijaša koji jedanput tjedno gliserima dovoze brašno, šećer, pivo, kavu, cigarete i razne luksuzne proizvode. Na otoku nema struje, vodovoda, kanalizacije, telefona i kompjutora. Do trećićanskih kuća ne dopiru ni signali za mobitel, ali zato su sve opskrbljene solarnim ćelijama.

U tu gotovo utopijsku zajednicu uređenu po plemenskim pravilima vladin “osmi povjerenik” Siniša Mesnjak dolazi po kazni: mladoga i perspektivnoga političara uoči izbora insceniranim je skandalom kompro-

mitirao žuti tisak i zato je na neodređeno vrijeme poslan na naš “najudaljeniji naseljeni otok” s nemogućom misijom – organizirati lokalne izbore i uspostaviti legalnu vlast. Sedmorici povjerenika prije njega to nije uspjelo.

Mesnjakov dolazak na otok u početku je praćen užasom uobičajenim za urbanoga čovjeka, i to čovjeka pred kojim je karijera, koji iznenađeno dolazi u pustoš. Opozicija otok – grad javlja se kao prva tematska komponenta romana. Povjerenik je zgranut što na Trećiću nema pošte, mjesnoga ureda, liječnika ili svećenika. Zgranut je što ne može rabiti baš nikakvo sredstvo moderne komunikacije – telefon, mobitel, internet ili elektronsku poštu. Teškom mukom miri se s činjenicom da je napustio civilizaciju sa svim udobnostima koje ona pretpostavlja i došao u, dođuše, lijep, miran i netaknut prostor, ali i u potpuno neobičnu, apartnu sredinu, pogodnu samo za turistički boravak. U njoj će naići na “stare tvrdoglave čudake” i tipične otočke “oriđinale” koji su krajnje nepovjerljivi prema pridošlici. Zato će u jednom trenutku reći: “Divan otok, inače. Da ih je iselit pa uživati!”²⁶

Trećić sigurno nije posve idilična oaza, a satirički akcenti ne dopuštaju Baretićevu djelu jednoznačnu odrednicu utopija. Starci koje povjerenik na njemu zatječe čangrizavi su i tvrdoglavi čudaci puni hirova i bizarnih navika. Njihovi su međusobni odnosi opterećeni prošlošću (“Sve ono iz vremena dok su bili djeca, ili još ranije, to je strava živa, čisti horror”²⁷), imaju svoje mračne tajne, ritualno muče životinje, “tvrđi” su i u svakom pogledu nepouzđani. No, na otoku je i povjerenikov “prevoditelj”, čudesni Tonino, oličenje neiskvarenosti, prirodnosti i jednostavnosti. Uz njegovu izdašnu pomoć Mesnjak će na Trećiću doživjeti samopotvrdu, otkriti sebe kakav jest, bez poze i društvene maske. Upoznat će i neke druge, u trci za uspjehom i u civilizacijskom grču, zaboravljene vrijednosti. Naučit će da vrijeme nije novac i da ne treba stalno gledati na sat. Spoznat će što je prava srdačnost, požrtvovnost, prijateljstvo i povjerenje u blišnjega. Konačno, naučit će voljeti male, obične stvari, otvoreno iskazivati osjećaje, prestati glumiti. I Trećić će mu se odjednom ukazati

26 BARETIĆ, Renato: *Osmi povjerenik*, Zagreb, 2003., str. 49.

27 *Isto*, str. 105.

kao istinska alternativa svijetu buke, profita, laži, karijere i političkih spleta. Kraj romana čini se, doduše, otvorenim, no posve je sigurno da Mesnjak ne će prihvatiti premijerovu ponudu za ponovni ulazak u političku arenu. Možda i ne će ostati zauvijek na otoku, ali ako se i vrati u “civilizaciju”, vratit će se drugačiji, u svakom slučaju bolji.

U ovom izlaganju zadržali smo se samo na nekoliko tipova otočnoga iskustva u pripovjednoj prozi. Tema time nije nipošto iscrpljena: poetika otočnosti obilježila je i brojne druge prozne tekstove, npr. Branka Belana, Antuna Šoljana, Zorana Ferića²⁸, Damira Miloša, Saše Meršinjaka ili Senka Karuze. Ovaj posljednji objavio je i jedinstven *Vodič po otoku* (2005.) s nizom nostalgičnih priča o otočkim običajima, hrani, bojama, mirisima i neponovljivom *spleenu* koji nestaje pod naletom novoga tipa života koji donose turizam i “furešti”.

Tema bi se mogla s podjednakim opravdanjem proširiti i na područje hrvatske poezije jer i u njoj otočnost i otočni mediteranizam predstavljaju od davnina vitalnu i produktivnu komponentu. I danas ima nekoliko pjesnika koji uspješno djeluju u toj poetičkoj struji, da spomenemo Zvonimira Mrkonjića, Jakšu Fiamenga, Joška Božanića, Dragu Štambuka, Nikolu Kraljića te, osobito, Andrianu Škunca, kojoj je otok osnovno inspiracijsko uporište i koja je od svoga Paga napravila pjesničku oazu osobito prepoznatljiva tipa.²⁹ Stoga je lako izvesti zaključak da su otoci doista iznimna mjesta, znakovi drukčijega života, i da je te specifičnosti i hrvatska literatura, u brojnim zanimljivim varijacijama inzularnih motiva, umjetnički uvjerljivo fiksirala.

28 O oblikovanju otočnoga prostora u Šoljanovoj i Ferićevoj prozi usp. FLAKER, Aleksandar: *Otočke rošade (Šoljan i Ferić)*, u zborniku *Postmodernizam, iskustva jezika u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*, Zagreb, 2001., str. 9-16.

29 Usp. MRKONJIĆ, Zvonimir: “Poetika otočnosti”, u: *Mogućnosti*, XLIX/2002, br. 1-3, str. 140-147.

Literatura

- BARETIĆ, Renato: *Osmi povjerenik*, Zagreb, 2003.
- ČALE, Morana: "Pirandello u Marinkovićevoj esejističkoj i pripovjednoj prozi", u: *Volja za riječ. Eseji o djelu Ranka Marinkovića*, Zagreb, 2001., str. 121-153.
- FLAKER, Aleksandar: *Otočke rošade (Šoljan i Ferić)*, u zborniku *Postmodernizam, iskustva jezika u hrvatskoj književnosti i umjetnosti*, Zagreb, 2001., str. 9-16.
- FRANGEŠ, Ivo – ŽMEGAČ, Viktor: *Hrvatska novela*, Interpretacije, Zagreb, 1998.
- FRANGEŠ, Ivo: "Ranko Marinković", u: *Suvremenost baštine*, Zagreb, 1992.
- ISTI: *Povijest hrvatske književnosti*, Zagreb – Ljubljana, 1987.
- JANKÉLÉVITCH, Vladimir: *Ironija*, preveo Branko Jelić, Sremski Karlovci, 1989.
- MARINKOVIĆ, Ranko: *Glorija i druge drame*, Sabrana djela Ranka Marinkovića, Ljubljana, 1988.
- ISTI: *Izabrana djela*, PSHK, knjiga 137, Zagreb, 1981.
- MATVEJEVIĆ, Predrag: *Mediterranski brevijar*, Zagreb, 1991.
- McHALE, Brian: *Postmodernist Fiction*, London – New York, 1996.
- MIKIĆ, Radivoje: *Postupak karnevalizacije. Uvod u poetiku Ranka Marinkovića*, Beograd, 1988.
- MRKONJIĆ, Zvonimir: "Poetika otočnosti", u: *Mogućnosti*, XLIX/2002, br. 1-3, str. 140-147.
- NOVAK, Slobodan: *Pristajanje*, Zagreb, 2005.
- ORAIĆ TOLIĆ, Dubravka: *Paradigme 20. stoljeća. Avangarda i postmodernizam*, Zagreb, 1996.
- PALJETAK, Luko: *Strašna, koraljima obrubljena rupa*, u: *Dubrovnik*, IV/1993, br. 3.
- PAVLIČIĆ, Pavao: *Koraljna vrata*, Zagreb, 1990.
- SCHWANITZ, Dietrich: *Teorija sistema i književnost*, preveo. S. Muhamedagić, Zagreb, 2000.
- ŠEGEDIN, Petar: *Djeca božja*, PSHK, knjiga 128/1, Zagreb, 1977.
- VAUPOTIĆ, Miroslav: "Triptih o Ranku Marinkoviću", u: *Tragom tradicije*, Zagreb, 2002.

CROATIAN INSULAR PROSE

Summary

The author wants to show perception of an island as a universe for it self in the opus of some important Croatian insular prosaists of the 20th century. Those are Ranko Marinković, Petar Šegedin, Slobodan Novak, Pavao Pavličić and Renato Baretić. For Marinković an island is a space of condensed life (confined life stage) in which he discovers unusual richness of forms, colors, sounds, smells, moves, with a gallery of distinctive insular types. Šegedin perceives an island completely opposite. That is not only geographically restricted and closed area but a real dungeon, dangerous area of spiritual restriction: of fear, alienation, anxiety, lack of freedom, threat. In Slobodan Novak's prose insular topography appears in two completely opposite metonymy characters: one time like a clear idyll, i.e. like a place of happiness and bliss, and the other time like a place of repentance and atoning of punishment. For Pavličić and Baretić an island is the ideal (utopian) place in which they can produce the most unusual and the most peculiar occurrences with unusual human destinies.

Key words: *island, stage, dungeon, idyll, purgatory, isolation, miracle, utopia.*